

Cemil Meriç'te Umran ve Medeniyet, İki Kavram, Birleşen Değerler¹

Cemil Meriç, Türk dünyasının önemli simalarından biridir. Türk düşünce tarihi ve sosyolojisinde kendi zaman içi medeniyet anlayışıyla, insanın manevi boyutunu vurgulayan düşünce yapısıyla ve özgün üslubuyla büyük bir iz bırakmıştır. Onun yazıları, düşünce dünyasında umran ve medeniyet kavramlarına dair derinlemesine bir bakış sunar. Cemil Meriç, sadece bir yazar değil, aynı zamanda bir düşünce adamıdır. Onun eserleri, sıradan düşünme tarzlarına meydan okur ve insanın iç dünyasını derinlemesine sorgular (Acar-Bıyık, 2014, 28).

Cemil Meriç araştırma yapacağı zaman ilgili konunun temel kavramlarına ve terimlerine özellikle önem vermektedir. Ansiklopedilere ve sözlükteki anlamlarına başvurarak konuya dahil etmektedir. O, yazılarında okuduğu Batılı, Doğulu ve yerli yazarlardan, alıntılar yapar, onların fikirlerini eleştirir ve sonra da kendi düşüncelerini aktarır. Kitaplar, kütüphaneler onun vazgeçilmez mekanlarındandır (Yetiş, 2010, 373). Bir “hakikat arayıcısı” olarak her şeyi sorgulayan Meriç, ilgisini çeken, araştırmasını yaptığı her kavramı öğrenmektedir ve her kavram ile ilgili sorgulamalar yapmaktadır. İlgisini çeken ve üzerinde ciddi anlamda eser üreten Meriç için bu kavramlardan ikisi “medeniyet” ve “kültürdür” (Sağlık, 2010, 263).

Cemil Meriç, umran ve medeniyet kavramlarını sık sık ele almış ve bu iki kavram arasındaki ilişkiyi derinlemesine incelemiştir. Umran, insanın iç dünyasında şekillenen değerler ve ahlaki prensipleri ifade ederken, medeniyet daha çok bu iç dünyanın dışavurumu olarak kabul edilir. Ancak Meriç'e göre, bu iki kavram birbirinden ayrılamaz; çünkü insanın iç dünyasındaki değerler, onun medeniyetini şekillendirir (Kaya,2020, 403):

Çalışmanın bu bölümü, Cemil Meriç'in eserlerinden derlenen düşünceleriyle, umran ve medeniyet kavramlarının nasıl birleştiğini ve insanın iç dünyasının nasıl bir medeniyet inşasına yol açtığını keşfetmeyi amaçlamaktadır. Bu bölüm, Meriç'in ilham veren düşünceleriyle, okurlara insanın içsel yolculuğunu ve medeniyetin derinliklerini keşfetme fırsatı sunmaktadır.

Cemil Meriç'in Sosyo-Biyografisi

Cemil Meriç (Hüseyin Cemil), 12 Aralık 1916 tarihinde Hatay'ın Reyhanlı beldesinde dünyaya gözlerini açmıştır. 7 yaşına kadar Antakya'da yaşamını

¹ Sevde Öztürk, Din Sosyolojisi Bilim Uzmanı | guncaysevde@gmail.com | 0000-0001-8269-0233

devam ettirmiştir. Babası Ziya Efendi Ziraat Bankasında çalıştı ve daha sonra mahkeme reisliğinde de bulunmuştur. Hüseyin Cemil 1923 yılında Fransız mandası altında bulunan Hatay'da Rüştîye mektebinde eğitim almıştır ve mezun olduktan sonra ilkokul öğretmenliği, Türk Hava Kurumu'nda sekreterlik ve bununla beraber belediyede ise kâtiplik mesleğini icra etmiştir. Bu dönemde Hatay hükümetini devirmek suçundan iki ay kadar yargılanmıştır (Babaoğlu, 2019, 8).

Meriç, 1940 yılında İstanbul'a gelmiştir. Burada yabancı diller okuluna burslu olarak kaydolmuş ve bir sene sonra ilk yazısı "İnsan" isimli dergide yayımlanmıştır. Meriç, Fransa'ya gönderilme hakkını elde etmiş ancak dünya savaşı çıktığı için bu hakkını kullanamamıştır. Bu sebepten mecburi hizmet için Elazığ'a öğretmen olarak tayini çıkmıştır. Burada eşi ile tanışmıştır. İki gözünde yüksek miyop çıkan Meriç, askerlik görevini yüksek kurul kararıyla yapamamıştır. 1954 yılında artık gözlerindeki rahatsızlık ilerlemiş ve yurtdışına gitme kararı verilmiştir. Paris'te yapılan tedavide sonuç alınamamış ve gözlerini tamamen kaybetmiştir (Yazan, 2003; Cündioğlu, 2018).

Cemil Meriç hayatına bakıldığında ilk gençliğinden başlayarak süregelen bir yalnızlığı vardır. Okumak, yazmak onun için bitmek bilmeyen bir tutkudur. Okuduğu eserlerdeki bilgileri hayatının içerisinde kullanamamak onu daha çok yalnızlığa itmiştir. İçinde yaşadığı topluma entegre olamaması, cemiyetle uyumsuzluğu onu daha gergin, isyankâr bir insan haline dönüştürmüştür. Çocukluk arkadaşı Kemel Sülker, Meriç'in İran ve Arap etkisindeki ağdalı dili çok iyi kullandığını, halk için değil, kristal bardaklarla ıhlamur içenlerin anlamasını bekleyerek yazdığını ifade etmiştir. Gözlerini kaybetmek Meriç'i içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur ve Meriç bu durumdayken şiire başlamıştır. Sonraları maddeciliğin cazibesine kapılmıştır ancak ruhu mutmain olamamıştır. Ateizme gidişinin tamamen teorik olduğunu dile getirmiştir (Meriç. 2008). Bu dönemde kısa bir hapis hayatı yaşayıp kısa bir süre sonra beraat etmiştir (1939). Daha sonra ise kendisini Hint dünyasına yönlendirmiş ve okumalara başlamıştır. Konya'da bir üniversite öğrencisiyle sohbet sonucunda yani yaklaşık 44 yaşında iken kendi ifadesiyle doğru yolu bulmuştur.

Cemil Meriç, Halil Açıköz'ün kendisine yöneltilen "Kendinizi tanıtır mısınız?" sorusuna, "Yazar ve hocayım. Yarım asrı aşan hayatım okumakla ve okutmakla geçti" şeklinde yanıtlamıştır. Bu röportajda, toplamda on iki eseri bulunduğunu, bunlardan sekizinin Fransızcadan yapılan çeviriler olduğunu ve geri kalan dört eserin ise kendi yazdığı eserler olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, yüzlerce makalesinin olduğunu vurgulamıştır. Kendisinin Hisar, Kubbealtı,

Türk Edebiyatı gibi dergi ve haftalık gazetelerde yazılarının yayımlandığını da belirtmiştir. Fransızca'yı tam olarak bildiğini, İngilizce'yi anlayıp Arapça'yı sökebildiğini ifade etmiştir. Meriç, temel işinin düşünmek ve düşündüklerini insanlara aktarmak olduğunu açıklamıştır (Meriç, 2013, 477).

Cemil Meriç, yaşamının büyük bir bölümünde hakikat meyveleri toplamış ve bunları yazmaya başlamaya hazırlandığı 1984 yılında felç ve beyin kanaması geçirmiştir. Bu ağır hastalıklarla mücadele ederek, ölüm tarihi olan 1987 yılına kadar yatağa mahkum bir şekilde yaşamıştır. Bu dönemde hayata bağlanma isteği azalmış, ancak elde ettiği düşünsel çıkarımları insanlığa aktarma arzusu taşımıştır. Meriç, yazdıklarının okunup okunmayacağı, sesinin duyulup duyulmayacağı kaygılarını taşıırken, aynı zamanda kendisinin kalabalıklarca benimsenmediğini düşünmüştür. Sadece dürüst olduğunu, çok okuduğunu ve çok düşündüğünü ifade etmiştir. Beşerî ihtiraslardan uzaklaştığını ve tüm bu vasıfların bir düşünce adamının olgunlaşmasında önemli bir rol oynadığını vurgulamıştır. Hayatı boyunca insanların kategorileştirilmesini kabul etmeyen Meriç düşünsel hayatında pek çok konuya değinmiş ve yazılarında çeşitlilik oluşturmuştur. Bu konular arasında Osmanlı'dan Cumhuriyet tarihine olan süreç, Doğu-Batı arasındaki sentez, modernleşme ve Tanzimatla birlikte gelen Batılılaşma sayılabilir (Gencer, 2012, 22).

Cemil Meriç'in cenazesi yoğun bir kalabalığın katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Bu, o dönemde nadiren görülen bir insan topluluğunu cenaze töreninde bir araya getirmiştir. Meriç'in cenazesi Karacaahmet Mezarlığı'nda defnedilmiştir. Bu, Cemil Meriç'in hayatının sona erişini simgeleyen bir an olmuştur (Armağan, 2006; Açıkgöz, 1993).

Düşünsel Ürünleri

Cemil Meriç, hayatı boyunca Türk irfanına adanmış birçok eser üretmiştir. Bu eserler, görme yetisini kaybetmeden önceki dönemi ve görme yetisini kaybettikten sonraki dönemi olmak üzere iki ana başlık altında değerlendirilebilir. Görme yetisini kaybetmeden önceki dönemde, Meriç farklı işlerle meşgul olurken aynı zamanda akademik hayatını sürdürmüştür. 1963 yılında Akademik hayatına İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde dersler vererek başlamıştır. Bu dönemde Hind Edebiyatı adlı ilk telif eserini yayınlamış, Dönem ve Çağrı gibi dergilerde makaleler yazmış ve Hugo'dan Marion de Lorme adlı eseri tercüme etmiştir. Ayrıca, Saint Simon “İlk Sosyolog İlk Sosyalist” adlı telif çalışması ve “Diller'in Yapısı ve Gelişmesi” adlı kitabı bu döneme denk gelir (Duran, 2008, 185).

1967 yılında emekli olan Meriç, Bu Ülke adlı eserini yayınlamış ve Umrandan Uygarlığa kitabını yazmıştır. Türk Edebiyatı ve Kubbealtı

dergilerinde makaleler yazmaya devam etmiş, ayrıca Ortadoğu gazetesinde yazıları yayımlanmıştır. 1970'lerin başından itibaren "Hisar" dergisindeki makaleleri düzenli olarak yer almıştır. 1970'lerin sonlarına doğru "Mağaradakiler" adlı kitabı yayımlanmış ve TRT'de roman üzerine bir söyleşi gerçekleştirmiştir (Gencer, 2012, 21).

1980'lerde Cemil Meriç, Türkiye Millî Kültür Vakfı ödülünü Kırk Amber adlı eseri ile almıştır. "Mağaradakiler" kitabının ikinci baskısı yapılmış ve Uriel Heyd'in "Ziya Gökalp ve Türk Milliyetçiliğinin Temelleri" isimli eserini Türkçe'ye çevirmiştir. Aynı dönemde "Pınar", "Köprü", "Gerçek" ve "Hisar" gibi dergilerde ve "Yeni Devir" gazetesinde yazıları yayımlanmıştır. 1981 yılında Kayseri Sanatçılar Derneği tarafından inceleme dalında ödüle layık görülmüş aynı sene içerisinde Ankara Yazarlar Birliği Derneği tarafından da yılın yazarı seçilmiştir.

1983 yılında Maxime Rodinson'un "Batıyı Büyüleyen İslam" kitabını Türkçe'ye çevirisini yapan Meriç, aynı yıl eşi Fevziye Hanım'ı kaybetmiştir. Bu dönemde İletişim Yayınları'nın basımını yaptığı "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi"ne makaleler yazmış ve Türkiye'deki kitap fuarlarında eserlerini imzalamıştır.

1984 yılında "Işık Doğudan Gelir" isimli eseri yayımlanan Cemil Meriç, 1985 yılında "Entelektüel Bir Otobiyografi" , "Cemil Meriç Kronoloji" isimli çalışmaları içeren bir giriş bölümüyle "Bu Ülke" adlı eseri beşinci kez basılmıştır. Bu kitap, Türkiye Yazarlar Birliği tarafından ödüllendirilmiştir (Meriç, 2013; 2014).

Cemil Meriç'te Medeniyet, Umran ve İrfan: Umran'dan Uygarlığa

Meriç'e göre, kültür ve medeniyet kavramları, Avrupa etkisinin altındaki Türk düşünürlerinin düşünce dünyalarını olumsuz etkileyen iki terimdir (Akın, 2018, 38). İrfan ve umran kavramları, Cemil Meriç'in en sık başvurduğu ve sevdiği terimlerdir. Bu terimler üzerinde o kadar fazla odaklanmıştır ki, neredeyse bu unutulmuş kelimelere yeniden canlılık kazandırmıştır. Uygarlık ve kültür yerine, bu iki terimi -başka bir deyişle, bu iki düşünsel evreni- tercih etmiştir (Acıyan, 2001, 29).

Meriç temel problem olarak medeniyeti kavramını ele almıştır. Ona göre medeniyet ve kültür kavramlarını anlamak istiyorsak onları farklı bir platformda tartışmak gerekmektedir. Meriç ise bu alanı tarih olarak seçmiştir. Meriç'e göre geçmiş ve bugün ancak medeniyet ve kültür zemininde birbirlerine bağlanırlar. Medeniyet konusunda Meriç tek bir medeniyetin olmadığını savunmaktadır yani çoğulcudur, Var olan her medeniyetin ayrı bir rengi, ayrı bir hakikati mevcuttur. Meriç'e göre tarih, bize çok sayıda toplumu

ve bunların meydana getirdiği medeniyetlerin bulunduğunu göstermektedir (Kaya, 2020, 399). O, medeniyet kavramındaki bu kargaşanın aslında tamamen batılılaşma ile ilgili olduğunu savunmaktadır. Meriç Batı'ya karşı olmayıp Batının batılılaşma ideolojisine karşıdır. Bu mantalitede medeniyetin sadece batıda olması, merkeze alınan tek medeniyetin batıya ait olması ve bununla meydana gelen kültür ideolojisine karşıdır.

Meriç, bu ideoloji karşısında medeniyetin pek çok kültürü içinde barındırdığını göstermeye çalışmaktadır. Bunu ilk olarak Hint dünyasında göstermektedir. Peşinden Çin, Türk ve İslam kültürleri gelmektedir. Ona göre medeniyet bir kartopu olup birbirlerinden mutlak anlamda beslenirler, uzak ve ilişkisiz görmek doğru değildir. Birbirlerini muhakkak etkilerler ve bu etkileme kolonileştirme, aşılama ve faydalanma gibi üç yoldan olur. İlk ikisi yani kolonileştirme ve aşılama tarihe bakıldığında örneklerine pek çok yerde rastlayabileceğimiz medeniyetlerin birbirlerine zarar verdiği yollardandır. Faydalanma ise bir medeniyetin diğer medeniyetlerle iletişime geçmesi, kendine uygun olan unsurları alıntılanması, entegre olması yolludur. Bu etkileşim yolunun kötülükleri ortadan kaldırılacağı düşünülmüştür (Meriç, 2015, 109).

Medeniyet gerçekten zorlu bir kelimedir. Meriç'e göre buna bir de zihin karışıklığı eklenince ortalık daha da bulanıklaşmaktadır. Meriç batılı düşünürlerin kendilerinden başka medeniyetlerin olduğunu ancak üstünlük ve şımarıklıktan ötürü bu gerçeği görmezden geldiklerini dile getirir. Bu süreç sonunda artık en üstün medeniyet denildiği zaman Batı akla gelmektedir. Bu dönemde Türk aydınları "civilisation" kavramını, tam karşılığını bulamadıkları için tanımlarla aktarmışlardır. 17. yüzyıla kadar, Batı medeniyeti, zarafet ve sofistike yaşam tarzını ifade etmek için "police" terimini kullanmıştır. Ancak daha sonraki dönemlerde, bu terim kullanılmamış ve yerine "civilisation" kelimesi geçmiştir. Bu dönem, Aydınlanma çağıının umutlarının yükseldiği bir dönemdir ve bu yeni kelime, ilerleme inancını ve medeniyetin bayrağını taşımaya başlamıştır. İnsanlık, adım adım ilerleyen bir kervan olarak görülmüş ve medeniyetin dünya çapında yayılmasıyla birlikte, savaşlar da dahil olmak üzere tüm kötülüklerin ortadan kaldırılacağına dair bir inanç geliştirilmiştir (Kaya, 2020, 400).

Meriç'e göre Tanzimat ile birlikte "civilisation" kavramını ilk olarak Reşit Paşa kullanmıştır. Reşit Paşa, Paris'ten gönderdiği resmi yazılarda Türkçe karşılığını bulamadığı bu kavramı "terbiye-i nas ve icray-ı nizamât" (insanların terbiye edilmesi ve kuralların uygulanması) olarak tarif eder. Daha sonra dilimize Medeniyet olarak dahil olur. (Meriç, 2015, 83). Medeniyet kavramının

yerine uygarlık kavramını kullananları Meriç şiddetle eleştirmiştir, “Kaynaklarından kopan bir entelijensiyanın kaderi, bir mefhum hercümerci içinde boğulmak. Umrandan habersizdik, medeniyete de ısınmadık. İnsanlığın tekamül vetiresini ifade için kendimize layık bir kelime bulduk, Uygarlık. Mazisiz, musikisiz bir hilkat garibesi.” (Meriç, 2015, 86). Medeniyet şüpheli bir kavram olarak farklı anlamlarda aydınlar tarafından kullanılmaktadır. Maşeri vicdanı dile getiren yazarlardan Yenişehirli Avni onu, “garaz-ı nefsanî”, Mehmet Akif ise “tek diş kalmış canavar” olarak tanımlamışlardır. Kısacası medeniyet ve uygarlık kavramlarının insanların fikri yapılarındaki çağrışımı kendini beğenen, zengin gören bir Avrupa ve eğlence düşkünlüğüdür (Meriç, 2015, 83 vd).

Cemil Meriç’e göre medeniyet kavramını ilmi perspektifte şekillendiren tek yazar Cevdet Paşa’dır. Ona göre medeniyet toplum için bir aşamadır. Nitekim önce devlet kurulur. Daha sonra beşeri olan ihtiyaçlar karşılanır ve olgunlaşma dönemi devreye girer. Medeniyet denilen alan ise devletin oluşumundan sonra gelem aşamadır. Meriç medeniyeti belli bir kesimin ablukası altına alınan bir mal değil, diyar diyar gezen bir gelin olarak tanımlamıştır (Meriç, 2015, 85 vd).

Cemil Meriç, daha sonra eserinde kendi medeniyet anlayışını bizlere aktarmıştır. O, eserlerinin birçok yerinde İbn Haldun ve onun umran kavramı anlayışından bahseder. İbn Haldun duyduğu sevgiden, verdiği değerden yerli bir aydın olduğu kanısına varabilmekteyiz. Meriç, “Umrandan Uygarlığa” adlı kitabında İbn Haldun hakkında “kendi semasında tek yıldız” başlıklı bir bölüm kaleme almıştır. Cemil Meriç’e göre İbn Haldun Ortaçağ’ın karanlığında ışık olan bir yol göstericidir. Mukaddime’nin en önemli özelliği sosyal olayları ve sosyal değişimleri, sosyal nedenlere bağlı olarak açıklamasıdır (Cündioğlu, 2018, 111-112). Meriç, Bu Ülke’de (Meriç, 2002, 230) Mukaddime’yi “bulutları dağıtan bir rüzgar”a benzetir. Bu görüşlerini desteklemek için de şu alıntıyı paylaşır, “Mukaddime’deki tarih felsefesi, nevinin en büyük eseri. Şimdiye kadar, hiçbir ülkede, hiçbir çağda, hiçbir insan zekası böyle bir eser yaratmamıştır.” (Meriç, 2015, 139).

Cemil Meriç, İbn Haldun çerçevesinde, onun temel kavramlarından hareketle yeni bir medeniyet yani “umran” kavramının analizini yapmıştır. Meriç’e göre Umran kavramı çok geniş yelpazesi olan bir kavramdır. Sadece teknik olarak bilgiyi değil aynı zamanda irfanı bir diğer ifade ile kültürü de içinde barındırır. Bu içi dolu olan kavramlar yerine daha dar kapsamlı bir kavramın kullanılması Cemil Meriç için kabul edilebilir bir durum değildir. İbn Haldun’un, Mukaddime ile konusu “beşeri umran” olan bir ilim ve tarihi “insan

ilimlerin ilmi yaparak bir ihtilal gerçekleştirdiğini” düşünen Meriç’e göre bu yeni ilmin iki anahtarı vardır, Umran ve asabiyet (Meriç, 2015, 147).

Umran, en geniş anlamda “toplumsal hayat”a karşılık gelir. Bu anlama göre bu kavram batının kullanmış olduğu iki kavram olan, kültür ve medeniyet kavramlarını da içine almaktadır. Umran kelimesi tarihi ve insanlığı ifade eden bir kelimedir. Bu yüzden Avrupa’nın fikri yapısıyla asla uyuşmayan bir bütünü ifade eder. Yani tüm insanlığı. Ayrıca Meriç’e göre, İbn Haldun’da “temeddün” ile “umran” kavramları farklı şeyleri ifade eder (Meriç, 2015, 85). Umran, hem bedeviliği hem de hadariliği kapsar. Ancak temeddün sadece şehir medeniyetini içine alır. Umranın iki aşaması vardır, Bedevilik ve hadarilik. Bedevilik, badiye hayatıdır. Badiye, bedevilerin oturduğu ve dolaştığı her bölgedir, çöl, köy, kır hepsi. Badiyenin başka dillerde karşılığı yoktur. Hadariyet de kademe kademedir (Polat, 2016:574). Her toplumun kaderi, bedevilikten hadariliğe geçmektir. Bu düzenin devamını sağlayan ana unsur ise asabiyedir. Bunun sayesinde kabileler arası egemenlik kurma durumu söz konusu olmaktadır. Bu sayede devletler meydana gelmektedir. Devletin gelişimi ile birlikte şehirler gelişir bu sayede zanaatlar, bilimler, eğitim kurumları da gelişir. (Meriç, 2015, 147 vd.).

Meriç, medeniyetin varlığı konusunda İbn Haldun gibi biyolojik görüşü benimser yani her medeniyetin bir ömrü vardır. Her medeniyet kendine düşen görevi yerine getirdikten sonra çöker. Ancak bu çökme bir süreçtir ve aniden gerçekleşen bir durum değildir. Çöküş döneminin kendine özgü bir süreci, bu döneme özgü düşünceleri vardır. Her medeniyetin ortaya koyduğu şeyler vardır. Nitekim Yunan Medeniyeti güzel olanın, Roma Medeniyeti hukukun, Çin medeniyeti faydalı olanın Avrupa ise ilmi ortaya koymuştur. Görevi sona eren her medeniyet bir sonrakine elindekileri teslim etmiş ve çöküş yaşamıştır (Meriç, 2015, 109-110; Kaya, 2020, 403).

Sonuç olarak Meriç, içerik bakımından yoğun olan umran kelimesi dururken dar bir anlamı olan medeniyet kavramının kullanılmasını eleştirmektedir.

Kültürden İrfana

Cemil Meriç’in kültür konusuna bu kadar fazla vurgu yapmasının temel nedeni, Batılılaşmayı temelde bir medeniyet değişimi süreci olarak değerlendirmesidir. İslam/Doğu ve Hristiyan/Batı olmak üzere iki temel medeniyeti kabul eden Meriç, bu iki medeniyet arasındaki din, dil ve tarih gibi önemli farkları göz önünde bulundurur. Bu bağlamda, Doğu terimi, Hint kültürünü içerirken, Batı terimi, özellikle Yahudilik gibi unsurları içermektedir. Ancak bu metinde, Türkiye'nin Batılılaşma süreci ele alındığı

için, Doğu terimi genellikle İslam ülkelerini ve özellikle Osmanlı/Türk toplumunu kapsamaktadır (Türkislamoğlu, 2019).

Cemil Meriç, her medeniyetin kendine has olduğunu dile getirerek bir medeniyetin olduğu gibi başka bir medeniyete geçmesini bir hayal ürünü olduğunu dile getirmiştir (Meriç, 2016, 479). “Batılılaşmanın batmak olduğunu idrak ettiğimiz zaman iş işten geçmişti. Bir medeniyet, başka bir medeniyetten ancak malzeme alır. Bu malzeme bütün insanlığın ortak malıdır. Her müessese her iklimde gelişmez. Hangi müesseselerin hangi iklimlerde gelişeceği, ancak uzun bir tefekkür ve sabırlı bir tetkik ile anlaşılır. Kendi tarihimizi, kendi içtimai bünyemizi bilmeden, tarihine yabancı olduğumuz, temellerine eğilmediğimiz, tezatlarından habersiz bulunduğumuz bir dünyanın siyasi müesseselerini aynen benimsemek hataların hatası idi.” (Meriç, 2016, 479).

Cemil Meriç'in yaşamı boyunca Türk irfanına adanmış bir fikir insanı olarak tanımladığı ve yaşarken yayımlanan son eseri olan 'Kültürden İrfana', kendisini anlayan, izleyen, aşan ve umut besleyen mütevazı bir düşünce çalışmasını temsil eder. Bu eser, Meriç'e göre 'Umrandan Uygarlığa' eserinin tam zıttıdır. 'Umrandan Uygarlığa', geçmişten günümüze odaklanırken, 'Kültürden İrfana', bugünden geçmişi anlamayı amaçlar.

İslam düşüncesinde umran, medeniyet ve kültürü içinde barındıran iki farklı cephesi olan bir kavramdır. Umran kelimesini medeniyetin yerine teklif eden Meriç, kültür kelimesinin yerine de “irfan” kelimesinin kullanılmasını dile getirmiştir. Çünkü ona göre “irfan düşüncenin bütün kutuplarını kucaklayan bir kelimedir. (...) İrfan “kendini tanımak”la başlar. (...) Zekayı zirvelere kanatlandıran uzun ve çileli bir nefis terbiyesidir. (...) Kemale açılan kapı, amelle taçlanan ilimdir” (Meriç, 2016, 35). Meriç, “irfan kendini tanımakla başlar” der. İnsanın kendini tanınması, geçmişle bağını yeniden kurmasıdır. “Kendini tanımak, kendini; yani dağılanı, eriyeni, dumanlaşanı” tanımadır” (Meriç, 2016, 35).

Meriç'e göre medeniyet, “çağdan çağa, ülkeden ülkeye, yazardan yazara değişen karanlık” (Meriç, 2015, 81) bir kelimedir ve bu kelime hep kültür kavramı ile beraber kullanılmaktadır. Meriç'e göre kültür kelimesi medeniyet gibi anlam açısından oldukça yetersizdir. Kültürü tanımlamanın ne kadar zor olduğu konusunda Lawrence Lowell'in şu sözlerine katıldığını da vurgular, “Dünyada kültürden daha kaypak bir mefhum tanımıyorum. (...) Tasvir edemezsiniz, çünkü bir yerde durmaz. Manasını kelimelerle belirtmeye kalktığınız mı, elinizle havayı tutmuş gibi olursunuz. Bakarsınız ki her yerde hava var, ama avuçlarınız boş.” (Meriç, 2016, 31).

Meriç “Kültürden İrfana” adlı eserine kültürün tanımıyla daha doğrusu tanımsızlığıyla başlar. Her kavram ile ilgili uzun araştırmalar yapan Meriç bu kavram için eserinde tam 39 sayfayı açıklamak için ayırmıştır. Sonuç olarak bu kavramın ne kadar karışık ve anlamsız olduğunu ifade etmiştir. “Tarımdan, idmana, balıkçılıktan medeniyete kadar akla gelen ve gelmeyen düzinelerce mana. Kelime değil, bukalemun”dur adeta (Meriç, 1999, 304). Kelimenin içeriğinin çok fazla anlam barındırması Meriç için hiçbir mana ifade etmemektedir (Meriç, 2016, 36-37) Ona göre; “Kültür, çok netametli ve hiçbir zaman berrak bir tarife kavuşturulamamış bir mefhumdur. Fransızca sözlüklerde ve denemelerde “insanı insan yapan bilgilerin bütünü” anlamına gelir. Almanca ve İngilizce’de ağır basan mana, sosyal yaşayıştır. (...) Biz kelimeyi tek bildiğimiz Avrupa dilinden yani Fransızcadan aldık. (...) Bu uğursuz kelime dilimize iki ayrı kaynaktan girmiş, Fransızcadan ve Amerikancadan. Fransızca kültürün Türkçe, aşağı yukarı karşılığı, irfan; Amerikanca kültürün, medeniyet.”

Meriç, kültür kavramına Türkçe karşılık olarak Ziya Gökalp’in “hars” kelimesini kullandığını ancak bu kelimenin o dönemin halkı tarafından benimsenmediğini dile getirir (Meriç, 2016, 35). Bu kelimenin Fransızca’da karşılığı “irfan”dır. O dönemde Raif Necdet Bey kültüre karşılık olarak irfan kelimesinin kullanılmasını önermiştir.

İrfan kelimesi düşünürlerin çokça kullandığı kelime olmasından ziyade hadisi kudsîde de pek çok yerde geçmektedir. Bu kavram Arapçada kendini bilmek anlamına gelmektedir. İrfan kelimesinin kökü ise “arefe”den gelmektedir. (Meriç, 2016, 34). “...arif, maruf, tarif, bütün aile efradıyla bize girmiş olan bir irfan kelimesi vardır”. Meriç’e göre irfan kavramına karşılık olarak kullanılan kültür kavramı ile birlikte düşünce dünyamızda tahribat başlamıştır.

Meriç’e göre “Emperyalizmler; tuzağa düşürmek istedikleri ülkeleri kendi kültürleriyle fethetmez; kültürsüzleştirerek, kültürsüzlüklerine inandırarak yok ederler.” diyerek konuyu farklı ve oldukça dikkat çekici bir yorumla değerlendirmiş; bu kavramlardan “kültür”ün Batı’ya “irfan”ın da Doğu’ya ait olduğunu açıklamıştır. Buradan hareketle Meriç, “kültür”ün yerine düşünce tarihimizde kullandığımız “irfan”ı benimsemiştir (Meriç, 1978, 39).

Meriç, kültür kelimesinin yerine de “irfan” kelimesinin kullanılmasını savunur. Çünkü ona göre “irfan düşüncenin bütün kutuplarını kucaklayan bir kelimedir. (...) İrfan “kendini tanımak”la başlar. (...) Zekayı zirvelere kanatlandıran uzun ve çileli bir nefis terbiyesidir. (...) Kemale açılan kapı, amelle taçlanan ilimdir” (Meriç, 2016, 33).

Daha sonra Meriç kültürle karşılaştırır. Ona göre; “kültür irfana göre katı, fakir ve tek budlu. İrfan, insanı insan yapan vasıfların bütünü. Yani hem ilim hem iman hem de edeb. Kültür, Homo Ekonomikus’un kanlı fetihlerini gizlemeye yarayan bir şal. İrfan dini ve dünyevi diye ikiye ayrılmaz. Yani her bütün gibi tecezzi kabul etmez. (...) İrfan Doğu’nun uzun zamandır aşınası olduğu bir idealdir. Batı kültürün vatanıdır; Doğu, irfanın.” (Meriç, 2016, 33).

Bu durumda kültür kavramı hep gücü elinde bulunduranların silahı olmuştur. Burada zayıf olanlar ancak gelenek ve göreneklerine sığınarak bir korunma gerçekleştirebilir. Bu yüzden Meriç “irfan” kavramının üzerinde bu derece durmaktadır. Çünkü kendini bilen güçlü olur. (Wallerstein, Jeopolitik, 1998, 256-257).

Sonuç olarak Meriç, “ilim Çinde’de olsa arayınız” emrine uymuş, Batı’nın bize sunduğu kültür ve uygarlık kavramları yerine Doğu’nun “umran” ve “irfan”ında karar kılmıştır.

Cemil Meriç’te Din ve Toplum

Cemil Meriç’in dine bakış açısından öncelikle belirtilmesi gereken husus, dinin meriç için bir kültürel kimlik olmasıdır. Batılılaşmaya karşı duruşu dini anlamda da aynıdır. Yani Meriç dini anlamda da bir kimlik kaybı yaşadığını savunmaktadır. (Türkislamoğlu, 2019, 434).

Dinle ilgili bir diğer konu ise Meriç’in pek çok din ile aynı anda ilgilendiğidir. Nitekim sadece İslamiyet ile değil, Hristiyanlıkla özellikle kiliseye karşı olan dirençlerini, Hint dinleriyle de ilgilenmektedir (Fidan, 2014, 225). Ana konusu elbette İslamiyet’tir. Ancak özellikle bir kurum olarak Osmanlı’nın yaşamındaki etkisini açıklamaz. Meriç Osmanlı Devleti’nin kılıç ve iman toplumu olduğunu savunur. Buradan hareketle insanların düşünmediğini sadece iman ettiğini dile getirir. Güç olarak zayıflayınca arayışa başlarlar ve imanı kaybetmekte beraberinde gelir. Bu kayıp aynı zamanda hem kimlik kaybını hem de değer kaybını beraberinde getirir.

Meriç Osmanlı Devleti hakkında fikirlerini beyan ederken İslam dini hakkındaki fikirlerini de dile getirmektedir. Nitekim Osmanlı devleti için Türk kanı ile İslam dininin kaynaşmasından doğan bir mucize toplum olduğunu vurgulamaktadır. Batılı devletlerde olan sosyal tabaklaşmanın Osmanlıda olmaması tarih boyunca aleyhine işlemiştir. Osmanlı Devleti o süreçte, “alan değil veren, istismar eden değil, imar eden, fedakârlığı ve başkaları için yaşamayı her zaman ön planda tutan” bir toplum olmuştur. Gündelik hayatlarında dahi hayata dair tüm unsurları manevi açıdan yücelten, her durumda, her olaya derin ve kutsal manalar yükleyen bir toplum maddi olacak her şeyi de olması gereken yeri koyabilecek hassasiyete sahip olduğunu dile

getirmiştir (Daştan,2014:34). Osmanlı toplumunun herkesi tek bir yapıda ifade eden “ümme” şuuruna sahip olması, fikri olarak ayrıştırıcı ve dışlayıcı değil bilakis birleştirici ve kucaklayan bir bakış açısının oluşmasına neden olmuştur.

Meriç'e göre Osmanlı toplumsal hayatında önemli bir unsur Kur'an-ı Kerim'dir. Nitekim tek düze bir mirasa konmaktan ziyade bir kutsalın etrafında oluşan bir toplum söz konusudur. Ve bu toplum oluşan her türlü sıkıntı da bu kutsalın çizdiği yerden yola çıkıp çözüme ulaşmışlardır. Bu da Osmanlı Devleti'nin beşeri anlamda başka hiçbir şeye ihtiyacının kalmadığını gösterir. Nitekim Meriç açısından Osmanlı, filozoflara ve felsefeye ihtiyaç duymadan ayakta kaldığı süre boyunca sorunları kılıç ile çözen vahiy, iman devleti olmayı başarmıştır. Bu durumda Meriç, Osmanlı'nın çökmeye başlamasında İslami dünya görüşünün sarsıntıya uğramasını öne sürmüştür.

“Her dudakta aynı rezil şikâyet, Yaşanmaz bu memlekette! Neden? Efendilerimizi rahatsız eden toz bulutu, bu lağım kokusu, bu insan ve makine uğultusu mu? Hayır, onlar Türkiye'nin insanından şikâyetçi. İnsanından, yani kendilerinden. Aynaya tahammülleri yok. Vatanlarını yaşanmaz bulanlar, vatanlarını 'yaşanmaz'laştıranlardır.” (Meriç, 2018, 97).

Doğu ve Batı arasında köprü olan Türk Toplumunu Osmanlı mucizesidir. Meriç'e göre madde ve manayı dengede tutmaları, Kur'an etrafında yaşayan bu medeniyet farklı toplumların odak noktası olmuştur. Ancak son dönemlerinde devletin büyükleri, aydınlar ve halk arasındaki düşünsel farklılıklar toplumun mazisinden uzaklaşmasına neden olmuştur. 20. Yüzyıldan sonra insanlar artık dini hayatlarını gözden uzak bir şekilde devam ettirmiştir. Bu dönemde sağ- sol noktasında ayırım yaşayan toplumda manevi yaşayışlarını canlı tutabilmek adına tarikatlara, yeni dini hareketlere doğru yönelmişlerdir (Fidan, 2014:235).

Cemil Meriç, Türkiye'nin ana sorununun, Türk ve Müslüman kimliğini koruyarak çağdaşlaşma sürecini yönetmek olduğunu savunur. Bu mesele, Cumhuriyet'in kuruluşuyla başlayan bir sorun değil, 19. yüzyıldan bu yana devam eden bir sorundur. Ancak Cumhuriyet'ten sonra, laiklik ilkesi benimsenen bir dönemde, aydınların din karşıtı bir tavır takındığını savunur ve Cumhuriyet dönemi aydınlarının Batı'nın telkin ettiği "mırıltıları" gerçek hakikat olarak kabul ettiklerini ileri sürer. Meriç, bu tür aydınların Cumhuriyet öncesinde de mevcut olduğunu, ancak bu dönemlerdeki buhranların aktörleri olduklarını düşünür. Öncesinde, Osmanlı Devleti'nde devlet ve din, din ve millet gibi kavramlar birbirine sıkı sıkıya bağlanmıştır. Türklerin Orta Asya'dan bize getirdiği özellikler, İslamiyet ile birleştiğinde, "büyük bir medeniyet" meydana gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, bu medeniyeti kurarken aynı zamanda kendisini de inşa etmiştir. Tanzimat dönemine kadar, hem İslamiyet

öncesi hem de sonrası Türk inancının temel özellikleri arasında fedakarlık ve devletle bütünleşme bulunur. Bu bütünleşmeyi sağlayan unsur genellikle din olmuştur (Meriç, Jurnal, c. 2, 2013, 205; Türkiislamoglu, 2020, 436).

Cemil Meriç, yükseliş döneminde Türkiye'nin "Avrupa'ya duman attırmış" bir tevekkül anlayışına sahip olduğunu, ancak daha sonra bu tevekkülün hayatın içinde parça parça dökülen "bir ihtiyarın adam sendeciliğine" dönüştüğünü vurgular. Bu değişim, kapitalizmin işine gelmiştir. Meriç, "Jurnal" adlı eserinde Osmanlı İmparatorluğu'nu "kılıç ve iman" topluluğu olarak tanımlar ve bu topluluğun zamanla "ölmesini ve öldürmesini" öğrendiğini ifade eder. Ayrıca, tanıdığı zevklerin "kırk haramilerin kaçamak zevkleri" olduğunu belirtir. Bu tür bir ortamda, toplumsal bilincin gelişmesinin mümkün olamayacağını öne sürer. Bu ifadelerinde, din ve zihniyet arasındaki ilişkiyi vurgular. Özellikle ekonomik alanda, Alman sosyolog Max Weber'in Protestan ahlakı ile kapitalizmin gelişimi arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalıştığı çalışmalardan etkilendiği görülür. Cemil Meriç'in tevekkül anlayışının kapitalizmin yayılmasını kolaylaştırdığı görüşü, bu tür bir yaklaşımın sonucu olarak ortaya çıkar (Meriç, C.1, 2014, 305; Türkiislamoglu, 2020, 438).

Bir toplumbilimci olarak, Cemil Meriç dini ele aldığı anda farklı bir anlayış benimser. Örneğin, Türk toplumunun "kaderci bir yığın" olduğunu ve dogmalardan kolayca kurtulamadığını ifade eder. Din konusunu, sadece bir inanç meselesi olarak değil, aynı zamanda bir zihniyet problemi olarak değerlendirir. Ayrıca, İslam'ın ilerlemeyi engelleyip engellemediği sorusunun, "sosyolojik kafa"dan yoksun olduğunu belirtir. Çünkü İslam, toplumsal bir üstyapı kurumudur ve bu din, İbn Rüşd veya İbn Haldun gibi düşünürlerin yetişmesine engel olmamıştır. Bu nedenle, Hristiyanlık ilerlemeye ne kadar engel teşkil ediyorsa, İslamiyet de aynı şekilde engel teşkil eder. Gelişmekte olan bir toplum için din, yükselme sürecini destekleyen bir araç iken, çöküş yaşayan bir toplum için "safra" haline gelir. Cemil Meriç, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün toplumsal ve ekonomik nedenlerle meydana geldiğini ve İslam'ın bu çöküşte herhangi bir rol oynamadığını vurgular (Meriç, 2017, 193-194).

Meriç'in düşüncelerinde dinin sosyolojik açıdan önemi, toplumsal kimlik meselesiyle ilgilidir. Meriç, İslamiyet'in Türk toplumunun hayatındaki ve kimliğindeki yerini ön planda tutarak, niçin Batılılaşmamak gerektiğinin cevabını vermeye çalışır

Sonuç

Cemil Meriç'in düşünce dünyasında medeniyet ve kültür kavramlarının önemli bir yeri olduğunu görüyoruz. Ona göre medeniyet ve kültür kavramları

karmaşık ve muğlak kavramlardır ve bu kavramları anlamak için tarih zemininde tartışmamız gerekmektedir. Ayrıca, Meriç medeniyetin tek bir olgu olmadığını, farklı medeniyetlerin farklı renkler ve güzellikler sunduğunu savunmaktadır. Bu nedenle Batı'nın üstünlüğünü vurgulayan Batıcı düşünceye karşı çıkmaktadır.

Meriç'in "umran" ve "irfan" kavramlarını vurgulayarak kültür ve medeniyet yerine bu kavramların kullanılmasını savunduğunu görüyoruz. Ona göre kültür ve medeniyet kavramları Batı'nın egemenliğini pekiştirmek için kullanılan kavramlardır ve bu nedenle yerine "umran" ve "irfan" gibi daha zengin ve anlamlı kavramların kullanılması gerekmektedir.

Cemil Meriç, Batı kültürünün kendi kavramlarını bize dayatmasının ve bu kavramların zihinsel gelişimimizi engellediğinin altını çizer. Bu nedenle, bu kavramlar dünyasında başlayan bu mücadeleyi kazanmamız gerektiğine inanır. Batı'nın, sekteye uğrayacağını farkındadır. Bu yüzden, bize öğretilen ve alternatifi olmadığına inandırılan zihinlere karşı bir öfke taşır. 'Çağdaş uygarlık seviyesi' olarak kabul edilenin dışında geliştirmemiz gereken gerçekliklerin varlığına inanır ve bu gerçekliklerin açığa çıkarılmasını savunur.

Cemil Meriç'in 'Umrandan Uygarlığa' adlı eserinde, Batı'nın ideoloji yüklü kavramları olan 'medeniyet' ve 'uygarlık' kavramlarının yerine daha kapsamlı bir terim olan 'umran'ı kullanır. Ona göre, 'medeniyet' ve 'uygarlık' kavramlarını köksüz bulur ve bunları Batı'nın gizli emellerini örtbas etmek için kullanılan bir örtü olarak görür. Bu nedenle 'medeniyet' yerine İbn Haldun'un 'umran'ını tercih eder (Bolay, 2010, 122)

Ayrıca, Meriç'e göre 'umran', sadece bir kavram değil, aynı zamanda medeniyetlerin ve uygarlıkların tarihsel gelişimini felsefi ve sosyolojik açıdan araştırmamıza olanak sağlayan bir yöntemdir. Meriç'in 'Doğu'nun en orijinal düşünürü' olarak kabul ettiği İbn Haldun, umran ilmi ile toplumların tarihsel evrimini, bir topluluğun geçim tarzı ile sosyal ve siyasi kurumları arasındaki ilişkileri, medeniyetlerin doğuşundan olgunluğuna kadar olan süreçlerini neden-sonuç ilişkisi içinde araştırır.

Öte yandan, Meriç için 'umran', kültür ve medeniyet kavramlarının işaret ettiği tüm anlamları içeren ve dolayısıyla zengin çağrışımları olan bir terimdir. Umran, insanın toplumsal bir varlık olarak elde ettiği tüm yetenekleri ve ürettiklerini kapsayan bir terim olarak, tarihi ve insanı bütünsel bir şekilde ele alır. Avrupa'nın hiçbir zaman ve hiçbir kelimesiyle ifade edemediği, tarihi ve insanı bütün olarak kapsayan bir terimdir.

Meriç'e göre Türk aydını, zengin içeriği olan 'umran' ve 'irfan' gibi kavramlardan vazgeçmek yerine, maddi olanın ötesinde olanı, beşeri olanın

ötesinde olanı ve ilahi olanın yerine koymalıdır. Bu nedenle Türk aydını, Batı'nın kültüründen daha anlamlı olan Doğu'nun mana dolu irfanına dönmelidir. Bu dönüşün yöntemleri ve yolu, Meriç tarafından 'Kültürden İrfana' adlı eserinde ele alınmıştır.

Meriç, Hint toplumunun dinî hayatının karmaşıklığını ve farklı inançların bir arada varlığını kabul etmektedir. Bu noktada, Hint toplumunun çeşitli dini gelenekleri benimseyen bireylerin bir arada yaşadığını ve dinler arası etkileşimin olduğunu belirtmektedir. Ancak Meriç, Hint toplumunun dinî açıdan da birçok sorunla karşı karşıya olduğunu ve bu sorunların çözümünün dinî liderler tarafından aranması gerektiğini ifade etmektedir.

Ayrıca, Cemil Meriç, Osmanlı Devleti ve İslam dinine dair düşüncelerini de dile getiriyor. Osmanlı'yı İslam dininin etkisiyle şekillenmiş bir toplum olarak görüyor ve bu etkinin toplumun manevi değerlerini yücelttiğini ve insanların birbirlerine olan bağlılığını artırdığını savunuyor. Bununla birlikte, Osmanlı'nın son dönemlerinde İslam dünya görüşünün kaybolduğunu ve Avrupa'nın etkisinin arttığını ve bu durumun toplumsal sorunlara yol açtığını ifade ediyor.

Sonuç olarak, Cemil Meriç, yerleşik görüşlerden saparak, bir ülkenin idrakini özgürleştirmek ve büyük bir geçmişi, daha büyük bir gelecekle bağdaştırmak için çalışan bir düşünürdür. İlim, Fransız düşüncesinden Hint felsefesine, Rus romanlarından İran şiirine kadar geniş bir yelpazede dolaşarak 'Çinde ilim olsa dahi arayınız' prensibine uygun davranmıştır. Bu sürecin sonunda, Batı'nın bize dayatmaya çalıştığı 'kültür' ve 'uygarlık' kavramları yerine Doğu'nun 'umran' ve 'irfan'ında karar kılmıştır. Bu kararıyla, çağdaş Türk aydınının ve Türkiye'nin izlemesi gereken yolu işaret etmiştir.

Kaynaklar

- Acar, Mustafa ve Bıyık, Hatice. "Bir Çağın Vicdanı, Seraazad Düşünceli Münzevi Yıldız, Cemil Meriç." KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 16 (2014), 28-33.
- Acıyan, Muhammed. "Cemil Meriç'te Millî Kültür Unsurları." Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Açıkgöz, Halil. Cemil Meriç'le Sohbetler. Seyran Yayınları, İstanbul, 1993.
- Akın, İrfan. "Cemil Meriç Düzleminde Doğu Batı, Kültür İrfan Çatışması." Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Armağan, Mustafa. Düşüncenin Gökkuşuğu, Cemil Meriç. İstanbul, 2006.
- Babaoğlu, Ömer. "Cemil Meriç'te İrfan Bağlamında Gelenek ve Modernlik." Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bolay. Süleyman Hayri. "Cemil Meriç'in Çağdaş Düşünce Hayatımızdaki Yeri." Hece Dergisi 120-127, 2010
- Cündioğlu, Düccane. Bir Mabet İşçisi. Kapı Yayınları, İstanbul, 2018.

- Daştan. Seçil. "Cemil Meriç ve Ümit Meriç'in İslamiyet'e Dair Temel Fikirlerinin Mukayesesi." İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Duran, Nizameddin. "Umran'dan Uygarlığa Cemil Meriç." Eskiye 33 (2008), 165-191.
- Fidan, Ali "Cemil Meriç'in Perspektifinde Din, Toplum ve İdeoloji." Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14 (2014), 215-238.
- Gencer, Tülay. "Cemil Meriç ile Türk Modernleşmesine Bir Bakış." Bitlis E.Ü. SBE Dergisi 1/1 (2012), 19-33.
- Kaya, Mustafa. "Umrandan Uygarlığa Kültürden İrfana, Cemil Meriç." Türk Dünyası Araştırmaları 126/249 (2020), 397-408.
- Meriç, Cemil. Mağaradakiler. Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1978.
- Meriç, Cemil. Sosyoloji Notları ve Konferansları. İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- Meriç, Cemil. Bu Ülke. İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Meriç, Cemil. Jurnal 2. Hazırlayan: Mahmut Ali Meriç. İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Meriç, Cemil. Jurnal 1. Hazırlayan: Mahmut Ali Meriç. İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Meriç, Cemil. Umrandan Uygarlığa. İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- Meriç, Cemil. Kültürden İrfana. İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
- Meriç, Cemil. Sosyoloji Notları ve Konferanslar. Hazırlayan: Ümit Meriç. İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- Meriç, Ümit. Babam Cemil Meriç. İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Polat. "Bedevi Umrandan Hazaeri Umrana Geçiş, Boş Zaman Kültürüne Bir Bakış." Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 12 (2016), 572-583.
- Sağlık, Şaban. "Cemil Meriç Düşüncesinin Anahtar Kavramları." Hece Dergisi sayı 14/157 (Ocak 2010).
- Türkislamoğlu, Elif. "Türkiye'nin Batılılaşma Sürecine İlişkin Olarak Ni-yazi Berkes ile Cemil Meriç'in Yaklaşımlarının Karşılaştırılması." Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Yazan, Umit Meriç. Babam Cemil Meriç. İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Yetiş, İshak. "Kültürden İrfana." Hece Dergisi 14/157 (Ocak 2010).